

Матвійчук А. В., д.філос.н, доцент, Шеремета О. В., студентка
магістратури юридичного факультету (Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ФЕНОМЕН ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

***Анотація.** В статті розглянуто феномен євроскептицизму в контексті дослідження проблематики євроінтеграції. Показано особливості ідеологічного концепту євроскептицизму. Виявлено наявні класифікації євроскептицизму, встановлено їх відмінності та подібності. Проаналізовано сучасний стан євроскептицизму та його інституційне оформлення. Визначено причини нинішнього посилення негативного ставлення до Європейського Союзу. Обґрунтовано перспективності та позитивності членства в Євросоюзі для всіх держав-учасників, що висувуються ідеологами та очільниками цього об'єднання. Порушено питання перспектив України щодо членства в Європейському Союзі в контексті посилення євроскептицизму.
Ключові слова: європейська ідея, Європейський Союз, дезинтеграція, Brexit, євроскептицизм.*

***Аннотация.** В статье рассмотрен феномен евроскептицизма в контексте изучения проблематики евроинтеграции. Показаны особенности идеологического концепта евроскептицизма. Выявлены имеющиеся классификации евроскептицизма, установлены их различия и сходства. Проанализировано нынешнее состояние евроскептицизма и его институциональное оформление. Определены причины современного усиления негативного отношения к Европейскому Союзу. Обоснованы перспективности и позитивности членства в Евросоюзе для всех государств-участников, предъявляемые идеологами и руководителями этого объединения. Затронуты вопросы перспектив Украины относительно членства в Европейском Союзе в контексте усиления евроскептицизма.*

***Ключевые слова:** европейская идея, Европейский Союз, дезинтеграция, Brexit, евроскептицизм*

***Annotation.** The phenomenon of the euroskepticism in the context euro integration study was shown. Furthermore, the characteristic of the euroskeptical ideological concept was made. The existing classifications of the term as well as their similarities and differences were labeled. Special attention was paid to the current state of the euroskepticism and its institutional presentation. The reasons for strengthening of the negative attitude towards the European Union were described. Moreover, the arguments, which are advanced by the ideologists and leaders of the organization, for perspective*

and positive effects of the membership in EU for all the members of the union were established. The question of the perspective for Ukraine regarding membership in EU in the context of euroscepticism was raised.

Key words: *European idea, European Union, disintegration, Brexit, euroscepticism.*

Європейський Союз нині являє собою міждержавне об'єднання, засноване на усвідомленні європейцями спільності їх інтересів і розумінні, що такі інтереси найбільш ефективно реалізуються шляхом спільних узгоджених дій і координації сил і засобів. Разом з тим, шлях євроінтеграції, практичний перехід від Європейського економічного співтовариства до Європейського союзу (ЄС) постає як складний, сповнений різного роду проблемних моментів та суперечностей процес, головною колізією якого є необхідність відмови держав-членів від своїх суверенних прав у різних галузях і передачі їх у відання наднаціональних органів влади ЄС. Тому, визнання рівних прав всіх без винятку держав Європейського Союзу, прагнення зберігати баланс між централізацією/федералізацією і суверенітетом характерно для всіх етапів розвитку об'єднання.

В останні роки Європейському Союзу довелося зіштовхнутися з реальністю дезінтеграції, що отримала назву Brexit, у зв'язку з виходом зі складу ЄС Об'єднаного королівства (Великобританії). Як з'ясувалося вихід зі складу європейського об'єднання є не менш складною процедурою, ніж приєднання. На сучасному етапі інтеграційного процесу Європейському Союзу доводиться вирішувати серйозні протиріччя між доцентровими і відцентровими силами, шукати компроміс між національними та загальноєвропейськими інтересами. Розв'язання цих проблем ускладнюється специфікою політико-правової концепції європейської інтеграції. Поза тим, в умовах зростаючої політичної та економічної взаємозалежності держав і глобалізації багатьох аспектів міжнародного життя, процеси інтеграційного та дезінтеграційного характеру в Євросоюзі очевидно привертають увагу науковців та стають предметом спеціальних досліджень. Зокрема феномен євроскептицизму посів особливе місце в контексті вивчення проблематики євроінтеграції.

Оцінюючи значний обсяг робіт, присвячених процесам інтеграції, варто відзначити значно менший обсяг праць, що висвітлюють проблематику дезінтеграції в Євросоюзі. Зазначене дає підставу стверджувати, що феномен євроскептицизму потребує спеціального розгляду, а вказана тема містить значний простір та широкий перелік питань, що цікаві для дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження склали положення, викладені у наукових працях українських та іноземних правознавців, політологів та економістів, таких як: Ю. Борко, О. Буторина, Х. Вагнер, Л. Грицаєнко, Р. Катц, С. Медведєв, Ю. Палєєва, Ж.-К. Пірис, Т. Робертсон, М. Романов, П. Таггат, Ю. Хоббі, М. Шаріфов, М. Швед, А. Щерб'як, І. Яковюк та ін.

Відзначаючи значний обсяг робіт присвячених процесам інтеграції, маємо відзначити значно менший обсяг праць, що висвітлюють проблематику дезінтеграції в Євросоюзі.

Метою нашої статті є дослідження євроскептицизму, як ідеологічного концепту, що знаходиться в основі дезінтеграції Європейського Союзу.

Проблема поглиблення європейської інтеграції завжди неоднозначно сприймалася державами-членами. Дискусії на цю тему особливо загострювалися у періоди якісного поглиблення інтеграційних програм. Зокрема, таким етапом стало підписання і ратифікація Договору про Європейський Союз (Маастрихтського договору) у 1992–1993 рр. Цей договір став першим випадком в історії європейської інтеграції, коли в рамках об'єднавчого процесу низці країн було дозволено не брати участь в деяких його напрямках [1]. Зокрема, Великобританія і Північна Ірландія не були сторонами Договору про соціальну політику, а також разом з Данією залишили за собою право відмовитися від участі у завершальному третьому етапі створення Економічного і валютного союзу, який передбачав запровадження єдиної валюти – євро.

Крім цього, запеклі суперечки серед країн-учасниць інтеграційного процесу викликали такі питання як рух у напрямі створення і проведення спільної зовнішньої політики і політики безпеки, принципи і форми співпраці у правоохоронній сфері й юстиції, поширення інтеграції на нові сфери суспільного життя, а також питання розширення складу ЄС. При цьому у всіх цих дискусій був один загальний мотив: проблема забезпечення ефективного поєднання національного і наднаціонального начал інтеграційного процесу.

Парадокс полягає в тому, що Європейський Союз, завдяки реалізованим інтеграційним підходам, набувши статусу одного з двох основних економічних центрів сучасного світу та відіграючи важливу політичну роль на світовій сцені, першим зіштовхнувся з реальністю дезінтеграції, що отримала назву Brexit, у зв'язку з виходом Об'єднаного королівства (Великобританії) зі складу ЄС. За іронією долі, саме Британія двічі отримувала відмову, щодо вступу до ЄС, при чому з мотивів, що Лондон буде відігравати деструктивну роль для Європейського Союзу, підриваючи його єдність у прийнятті важливих політичних та економічних рішень. Нині ж позиція очільників ЄС полягає в тому, що вони хочуть укласти взаємовигідну угоду з Об'єднаним Королівством, яка не призведе до погіршення фінансового стану ЄС й не зруйнує його цілісність. Концептуальне ж завдання Євросоюзу нині полягає в тому як запобігти посиленню євроскептицизму.

Треба зауважити, що ідеї євроскептицизму з'явилися задовго до виникнення сучасного Євросоюзу. Ще сто років тому окремі політичні сили Європи дуже обережно ставилися до ідеї Сполучених Штатів

Європи. Уже тоді, в умовах Першої світової війни, багато хто побачив спробу насамперед капіталу вирішити свої проблеми, а не проблеми жителів країн Європи. Нині ж євроскептицизм трактується науковцями як багатогранний феномен, що зумовлено як причинами його виникнення, так і особливостями його проявів на сучасному етапі політичної історії Європи. Широкої популярності цей термін набув у 1988 році після знаменитої промови прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер в Брюгге, коли «залізна леді» висловила стурбованість домінуванням Брюсселя в Європейському Союзі.

У перших дослідженнях євроскептицизм визначався лише як недостатня підтримка подальшого процесу європейської інтеграції [2]. Згодом євроскептицизм тлумачився як виступ проти будь-якої форми наднаціональних європейських інститутів, що загрожують або можуть загрозувати національному суверенітету і традиційній європейській державній системі [3]. Такого роду опозиція може з'явитися по відношенню до кожного з інститутів ЄС і існує в різних формах, починаючи від недовіри до ворожості. Надалі ж євроскептицизм стали описувати як повну або часткову опозицію процесу європейської інтеграції [4].

Нині євроскептицизм охоплює всі політичні сили, як ліві, так і особливо праві, які не підтримують або європейську ідею, або її інституційне втілення. Зрештою, у цьому випадку варто згадати класифікацію різних аспектів євроскептицизму, що її запропонував британський науковець Пол Таггарт. Він зокрема розмірковуючи над впливом євроскептицизму на сучасну політичну систему Європи, виділив три типи євроскептицизму:

- 1) заперечення ідеї об'єднання і, отже, Європейського Союзу;
- 2) часткове заперечення інтеграції та скептичне ставлення до того, що ЄС є найкращим способом її досягнення, через поспішність у питаннях об'єднання різних культур, звичаїв і традицій, синтезувати політично чутливі проблеми різних країн;
- 3) майже повне заперечення інтеграції і погляд на ЄС як на структуру, як не кращого інтегратора [2].

З наведеної класифікації виходить, що євроскептицизм у своїй основній має на увазі опозицію до Європейського Союзу як системи інституцій з наднаціональним статусом, незалежно від ставлення до самого процесу інтеграції. Необхідно також відзначити існуючий в спеціальній літературі поділ на «м'який» і «жорсткий» євроскептицизм. Під першим прийнято розуміти критичне ставлення лише до деяких моментів європейської інтеграції, зокрема до тенденцій федералізації, що притаманна ЄС, пряме підпорядкування національних урядів Брюсселю, надмірний вплив на національну економічну, соціальну і фінансову політику. Своєю чергою «жорсткий» євроскептицизм тлумачиться як традиційно радикальне заперечення всього проекту європейської інтеграції та спробу утвердження якогось альтернативного проекту. Для апологетів «жорсткого»

евроскептицизму логічною є послідовна суверенізація національних держав, що входять до Євросоюзу [5, с. 6].

Більш складною є типологія, запропонована британцем Крістофером Флудом, який вважає, що євроскептицизм потрібно розглядати в контексті найповнішого спектру позицій в стосунку євроінтеграції. Відповідно за Флудом можна виділити такі види євроскептицизму: 1) європротивники відкидають будь яку форму євроінтеграції; 2) ревізіоністи вимагають зміни курсу інтеграції і повернення її у стан до підписання Маастрихтського договору; 3) мінімалісти декларують status quo, відкидаючи подальшу поглиблену інтеграцію; 4) градуалісти приймають процес євроінтеграції, але вимагають її здійснення в повільних, контрольованих темпах; 5) реформісти повністю підтримують ідею інтеграції, але її здійснення має відбуватись після вирішення наявних проблем в законодавчому та інституційному середовищі ЄС; 6) максималісти виступають за якнайшвидший процес євроінтеграції [6, с. 5].

Польський дослідник Кшиштоф Зуба запропонував власну типологію відношення щодо процесу євроінтеграції запровадивши обмежену кількість позицій, а саме: євроінтузіаста (за інтеграцію), єврореаліста (амбівалентна позиція), євроскептика (проти інтеграції) [7, с. 55]. Новим ключовим елементом у типології польського дослідника є поняття єврореалізму, який характеризується одночасним проявом протилежних якостей (помірного скептицизму та стриманого оптимізму). В своєму аналізі К. Зуба вказує на те, що категорія єврореалізму відбиває позицію значної кількості політичних партій, громадських ініціатив і широких верств суспільства. Таке поняття є протиставленням його прихильників «м'якому євроскептицизму» П. Таггарта, «європрагматизму» або «мінімалізму» і «градуалізму» К. Флуда.

Сукупність запропонованих дослідниками типологій явища євроскептицизму насправді показує, що єдиної системи визначення типу опозиції щодо ідеї євроінтеграції виокремити неможливо. Головною проблемою постають відмінності між країнами-членами Євросоюзу на рівні їх суспільно-політичної, економічної та історичної несхожості. Крім того різні політичні сили в державах-членах мають історично сформоване бачення майбутнього своєї території, держави та континенту, що є визначальним для їх позиції у європейських справах.

Початок ХХІ ст. ознаменувався посиленням позицій противників європейської ідеї та її інституційного втілення. Різко збільшилася кількість євроскептичних партій, розширилася їх електоральна база, зріс вплив цих партій на політичні процеси. Бурхливе зростання популярності євроскептиків, на думку експертного середовища [8; 9; 10], обумовлене цілою низкою негативних тенденцій в ЄС:

1) в більшості економік об'єднання проявилися кризові явища, спричинені політикою жорсткої економії і солідарності;

2) під загрозою опинилася національна ідентичність європейців, що обумовлена цілою низкою чинників, серед яких найбільш виразно проявляються ісламізація Європи (через зростаючу міграцію в ЄС у зв'язку з війнами на Близькому Сході) і насадження загальноєвропейського свідомості, яке витісняє національну.

Свою негативну роль у зниженні популярності європейського проекту відіграє передача частини державних повноважень у наднаціональні органи ЄС на тлі диспропорції у політичній вазі національних держав, представлених в євроструктурах. Серед обивателів, особливо консервативних і націоналістичних поглядів, це сприймається як втрата суверенітету. Сумарно ці кризові явища підірвали довіру до Євросоюзу, що призвело до значної втрати ним своїх колишніх прихильників серед громадян ЄС та скепсису щодо майбутніх перспектив в експертному середовищі.

Як писав в своїй останній книзі «Стратегічний погляд. Америка і глобальна криза» відомий американський стратег Збігнев Бжезінський, Євросоюз ризикує втратити статус зразка для наслідування в інших регіонах. Занадто багатий для неможливих країн, він притягує іммігрантів, але не є прикладом. Занадто пасивний у питаннях міжнародної безпеки, він не володіє достатнім впливом, щоб перешкодити Америці проводити політику, що поглиблює глобальний розкол, особливо в ісламських країнах. Занадто егоцентричний, він веде себе так, ніби його головне політичне завдання – стати найбільш упорядкованим в світі будинком для людей похилого віку. Занадто консервативний, він боїться культурного різноманіття. Тому його чекає незавидна доля всього Заходу: «глобальна плутанина і зростання політичного екстремізму» [11].

Між тим, треба відзначити, що попри реальність Brexit, лідери Євросоюзу не роблять трагедії з того, що такий досить незручний партнер як Британія вирішив залишити ЄС. Є сподівання, що це призведе до більшої консолідації та глибшої інтеграції континентальної Європи. Аргументи, щодо перспективності і позитивності членства в Євросоюзі для всіх держав-учасників зводяться до двох важливих позицій: 1) всі європейські країни щоб утвердитися в сучасному світі мають будуть єдині; 2) загальний ринок забезпечує зростання та добробут Європи. Тому раціональна оцінка ситуації пост-Brexit, адекватні й розумні висновки з цієї ситуації, можуть стати першими кроками у формуванні прагматичної стратегії подальших інтеграційних процесів у Європі та свого роду запобіжниками її остаточної дезінтеграції.

Втім, через посилення євроскептицизму, для України нині виникають складні проблеми щодо перспектив членства в ЄС. Адже інститути ЄС досі не дали юридичного зобов'язання прийняти Україну в члени ЄС, як не було і однозначних політичних декларацій щодо членства України в цьому об'єднанні. Отож песимістичний сценарій для України полягає в

тому, що перспектива повноцінного членства в ЄС у найближчі десятиліття для Києва є закритою. Поза тим, на наше переконання, євроінтеграційні процеси і участь в них з метою подальшого членства України в Європейському Союзі є основним інструментом розбудови правової та демократичної держави.

У підсумку можемо відзначити, що в цілому зростання євроскептицизму зумовлене як політичними так і економічними причинами, що, очевидно знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. Феномен євроскептицизму доволі багатогранний, адже найчастіше представники різних країн, різних рухів висловлюють своє неприйняття окремих аспектів діяльності Євросоюзу. Відмінними є і цілі у євроскептиків з різних країн, адже якщо одні домагаються виходу своїх держав з ЄС або Єврозони, то інші виступають за реформування об'єднання, не виходячи з нього. З іншого боку, попри посилення тенденції поширення євроскептицизму, це не заважає планомірному, але більш повільному розвитку інтеграції в рамках Європейського Союзу. Певною мірою євроскептицизм можна розглядати як додатковий стимул до зваженої євроінтеграційної політики, що у перспективі працює на ідею об'єднаної Європи.

1. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (11/2017). **2.** Taggart Paul. A touchstone of dissent : Euroscepticism in the contemporary Western European party systems / Paul Taggart // *European Journal of Political Research* – 1998. – Vol. 33. – Pp. 363–388. **3.** Katz Richard, Euroscepticism in Parliament : A Comparative Analysis of the European and National Parliaments / Richard Katz – Baltimore : The Johns Hopkins University, 2002. – 33 p. **4.** Robertson Thomas, Euroscepticism and the Perception of Benefits [Електронний ресурс] // Lund University. – Режим доступу : <https://lup.lub.lu.se/> (12/2017). **5.** Szczerbiak Aleks, Taggart Paul, *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism Volume 1: Case Studies and Country Surveys*. Front Cover.– Oxford : Oxford University Press, 2008. – 418 p. **6.** Flood Christopher, Euroscepticism : A Problematic Concept (Paper presented to the. UACES 32nd Annual Conference and 7th Research Conference) / Christopher Flood – Belfast : Queen's University, 2002. – 22 p. **7.** Zuba Krzysztof, *Polski Eurosceptycyzm i Eurorealizm* / Krzysztof Zuba –Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006. – 445 s. **8.** Романов М. А. Совет ЕС : время больших перемен / М. А. Романов // *Современная Европа* – 2007. – № 1. – С. 64–77. **9.** Буторина О. В. Кризис в зоне евро : ошибки или закономерность? / О. В. Буторина // *Современная Европа* – 2012. – № 2. – С. 82–94. **10.** Traynor I. Crisis for Europe as trust hits record low [Електронний ресурс] // *The Guardian* – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/24/trust-eu-falls-record-low> (04/2013). **11.** Бжезинский Збигнев, Стратегический взгляд. Америка и глобальный кризис / Збигнев Бжезинский – Санкт-Петербург : Астрель, 2012. – 288 с.

Рецензент: д.е.н., профессор Борейко В. І.